

Борис ЛЕОНОВ

провідний науковий співробітник
Національної академії Служби безпеки України,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
leonov-boris@yandex.ru

УДК 343.8

ПОКАРАННЯ ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Покарання є важливою кримінально-правовою інституцією, і його дослідження має неабияке значення для правильного розуміння й окреслення перспектив розвитку системи кримінального права. У загальному сенсі покарання означає вплив на людину за її протиправну поведінку. Найсуворіше за своїм проявом, безумовно, кримінальне покарання, яке є наслідком злочину, а тому кримінальний закон не тільки визначає, які суспільно небезпечні діяння слід віднести до злочинів, а й встановлює покарання за кожне з них [1, 112].

Темі покарання присвячено чимало монографічних, дисертаційних та інших наукових досліджень. В юридичній літературі зазначені питання на належному рівні висвітлюються у площині визначення сутності покарання, його цілей. Загалом науковці приділяли увагу цій проблемі з давніх часів (Ч. Беккарія, І. Бентам, Г. Гроцій, Дж. Локк, Ф. фон Ліст, Ш.-Л. Монтеск'є), проте дискусії тривають і донині (Л. Багрій-Шахматов, Т. Денисова, В. Маляренко, В. Сташис, Є. Стрельцов, В. Тютюгін, О. Фролова та інші). Попри велику кількість наукових праць, деякі питання і сьогодні не мають вирішення. Це передусім стосується визначення цілей покарання, розкриття спеціального змісту кожної з них.

Важливе значення інституту покарання за нинішніх криміногенних умов не викликає сумніву, хоча у наукових колах доволі поширена думка, що покарання у протидії

злочинності виконує допоміжну роль. Однак, як слушно зауважує В. Сташис, серед заходів державного реагування на вчинені злочини та впливу на осіб, що їх вчинили, покарання набуває першочергового значення. У ньому відображена негативна оцінка вчиненого злочину і самого злочинця від імені держави [2, 167–168]. Применшення цієї ролі суперечить каральній та запобіжній сутності покарання як найбільш суворого заходу державного примусу, що застосовується за вироком суду до осіб, які вчинили злочин [3, 318].

З огляду на провідну роль покарання у системі протидії злочинності завданням статті є вирішення таких питань, як актуалізація проблеми покарання у контексті запобігання злочинності і визначення місця покарання у механізмі превенції.

У науці кримінального права існують різні погляди на поняття покарання. Покарання – це історично змінюваний кримінально-правовий інститут, який відповідає певному суспільному ладу, основним політичним, правовим поглядам та інтересам головних соціальних груп суспільства, а також його етичному рівню [4, 95].

М. Загородніков визначає покарання як захід державного примусу, який застосовується органами соціалістичного правосуддя щодо осіб, винних у вчиненні злочину, є виявом негативної оцінки особистості злочинця та його поведінки, спричиняє йому певні страждання та втрати, а також справедли-

вою карою за вчинений злочин і має на меті загальне та спеціальне попередження [5, 145]. На думку деяких інших радянських дослідників, покарання – це встановлений законом особливий захід державного примусу, що має публічний характер і застосовується судом у вирок до особи, яка винна у вчиненні злочину [6, 112; 7, 222].

Як зауважує В. Чубарев, «... кримінальне покарання слід розглядати як такий наслідок злочину, в якому зазвичай повинна реалізуватись кримінальна відповідальність» [8, 283].

Більшість науковців вважає, що покарання: 1) є заходом державного примусу; 2) може бути призначене лише за вироком суду; 3) може бути застосоване лише до особи, визнаної винною у вчиненні злочину; 4) спричиняє передбачені законом певні втрати й обмеження прав і свобод засудженого; 5) тягне за собою судимість [9, 74–75; 10, 34–36; 11, 181–183; 12, 63–65].

Варто зауважити, що перелічені ознаки, якщо кожна з них розглядати окремо, можуть бути властиві іншим заходам кримінально-правового впливу. Водночас кожна з них певною мірою відрізняє покарання від інших заходів. Тому ці ознаки в їх єдності (комплексі) характеризують покарання як окремий захід кримінально-правового впливу.

У юридичній літературі зазначається, що покарання – це передусім форма і міра відповідальності, у застосуванні якої втілюються й задовольняються інтереси законності, правосуддя, осіб, що потерпіли від злочину, держави й суспільства, а також самого засудженого (кримінально-правова «реабілітація» покаранням) [13, 39].

Деякі українські вчені висловлюють думку, що покарання, як і склад злочину, містить відповідні елементи, а саме: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону [14, 354–356].

Розглядаючи покарання в контексті запобігання злочинності, слід зауважити, що цей захід є фактично примушуванням до виконання винною особою певних дій, а за певних умов навіть спричиняє страждання. Використання цієї репресивної складової державою може мати досить неоднозначні наслідки залежно від змісту покарання й особливо від мети його застосування.

Відповідно до ч. 1 ст. 50 «Покарання та його мета» Кримінального кодексу України (КК України) покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. У ч. 2 цієї статті зазначено: «Покарання має не мети не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами». Водночас положення ч. 3 цієї статті дають підстави для висновку, що метою покарання не може бути спричинення фізичних страждань засудженому чи пониження його людської гідності.

На думку І. Данишина, цей захід є втіленням головної запобіжної мети цього етапу – запобігання вчиненню нового злочину самим засудженим (спеціальна превенція), а також застереження інших осіб від вчинення злочинів на прикладі засудженого, утримання їх від можливості вчинення подібних діянь (загальна превенція) [15, 157].

Перший різновид запобігання як цілі покарання у теорії кримінального права називають спеціальною превенцією, або спеціальним запобіганням злочинам, а другий – загальною превенцією, або загальним запобіганням [3, 323–324]. Спеціальна превенція має досягатися шляхом фізичного утримання злочинців від вчинення злочину через позбавлення їх такої можливості під час відбування покарання.

У наукових джерелах перелічено шляхи, якими може бути досягнута мета запобігання:

- а) позбавлення засудженого фізичної можливості вчиняти злочин;
- б) погроза застосування покарання за вчинений злочин;
- в) запобігання під час відбування покарання;
- г) вплив на психіку засудженого і осіб, які мають протиправні відхилення у поведінці [16, 47–48].

Отже, мета спеціального запобігання полягає в тому, щоб попередити вчинення нових злочинів особами, які вже вчинили злочини і відбувають покарання. Спеціальна превенція у різні періоди існування держави забезпечувалась різними способа-

ми – від фізичного та психічного знищення злочинця до його повної або часткової ізоляції. Як зауважує Т. Денисова, в основу спеціальної превенції покладено створення для засуджених умов, за яких виключалася б можливість вчинення ними нових злочинів у період відбування покарання [17, 420]. Ми поділяємо думку О. Фролової, яка стверджує, що досягнення спеціальної мети покарання є першим і обов'язковим кроком на шляху досягнення інших його цілей – без досягнення цієї мети досягнення інших цілей покарання (таких як загальне запобігання та виправлення засуджених) стає майже неможливим [12, 113].

Натомість загальна превенція певною мірою утримує від вчинення злочину інших осіб під загрозою покарання та пов'язаного з ним державного осуду. Водночас досягнення цієї мети повинно бути зумовлено не жорстокістю покарання, а його невідворотністю. Наголосимо, що покарання – хоч і важливий, але не єдиний засіб запобігання злочинності. І попри те, що його соціальна ефективність з погляду загальної превенції не висока, покарання залишається одним із основних, хоча і не нових засобів запобігання злочинності.

Варто погодитися з твердженням, що ефект загальної превенції виникає в результаті взаємодії кримінального законодавства з практикою його застосування, а також у поєднанні з іншими соціальними й психологічними чинниками – мораллю, ідеологією, звичаями. Тож покарання має запобіжний ефект, проте тільки в комплексі з іншими кримінально-правовими нормами та інститутами, а також соціальними, психологічними, моральними та іншими факторами [2, 172].

Крім зазначених основних цілей покарання як специфічна форма державного примусу традиційно чинить психологічний та виховний вплив на конкретного засудженого, його оточення, окремі групи населення з нестійкою чи протиправною по-

ведінкою. Отже, покарання також є одним із інструментів управління процесом соціальної реадaptaції злочинця до умов життя суспільства [17, 413].

Е. Саркісова цілком слушно зауважила: при аналізі загального запобігання як мети покарання у науковців склалася єдина думка, що основним запобіжним засобом є погроза покаранням, або залякування, яке впливає на свідомість і волю людей [18, 18]. У свою чергу, В. Маляренко зазначає, що належний правопорядок у суспільстві підтримується завдяки постійній готовності закону до покарання кожного, хто намагається досягнути на його вимоги [16, 5].

Труднощі у вирішенні питань загальної превенції виникають тому, що покарання є багатоплановим, комплексним феноменом, який містить безліч суперечностей. Прагнення держави покарати злочинця, виправити його та запобігти вчиненню нових злочинів потребує чималих зусиль, а іноді ця мета, на жаль, може стати віддаленою, а то й недосяжною. Однак можливий позитивний результат, якщо суспільство зорганізується і вирішуватиме самостійно максимальну кількість питань, передусім пов'язаних із спеціальною превенцією [17, 419].

Таким чином, можна підсумувати, що в цілому дослідники доходять одностайної думки про пріоритетні цілі покарання. Водночас існують розбіжності у підходах до окремих характеристик покарання. Відповідні теоретичні положення зводяться до більш глибокого розкриття соціального змісту кожної з цілей покарання, детальної їх характеристики.

Покарання є невід'ємною складовою механізму превенції, виконує загальні та спеціальні функції, кожна з яких спрямована на досягнення певних позитивних результатів (осуд вчинення злочину, виправлення особи, правомірна поведінка), що є головним підсумком реалізації карально-правової політики держави.

Список використаних джерел:

1. Саркісова Э.А. Роль наказания в предупреждении преступлений / Э.А. Саркісова. – Минск, 1990. – 160 с.
2. Сташис В. Роль та значення покарання у системі запобігання злочинності / В. Сташис // Право України. – 2011. – № 9. – С. 167–173.

3. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4–5 вид., переробл. і допов. – Х., 2010. – 456 с.
4. *Бажанов М.И.* Назначение наказания по советскому уголовному праву / М.И. Бажанов. – К.: Вища школа, 1980. – 216 с.
5. *Загородников Н.И.* Советское уголовное право. Общая и Особенная части / Н.И. Загородников. – М.: Юридическая литература, 1976. – 568 с.
6. Советское уголовное право. Общая и Особенная части: учеб. / под ред. Ю.В. Солопанова. – М.: Юридическая литература, 1981. – 465 с.
7. Уголовное право УССР. Общая часть / под ред. В.В. Сташиса и А.Ш. Якупова. – К.: Вища школа, 1984. – 383 с.
8. *Чубарев В.Л.* Поняття та цілі покарання // Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. – К.: Правові джерела, 2002. – С. 279–286.
9. *Багрий-Шахматов Л.В.* Теоретические проблемы классификации уголовных наказаний / Л.В. Багрий-Шахматов, В.И. Гуськов. – Воронеж: Воронежский университет, 1971. – 108 с.
10. *Дерендяев В.Н.* Система и виды наказаний по уголовному праву Российской Федерации: учеб. пособ. / В.Н. Дерендяев. – Курск: Курский гуманитарно-технический институт. – 2001. – 101 с.
11. *Савченко А.В.* Сучасне кримінальне право України: курс лекцій / А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, О.Ф. Штанько. – 2-ге вид., випр. та допов. – К.: Вид. Паливода А.В., 2006. – 636 с.
12. *Фролова О.Г.* Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів): навч. посіб. / О.Г. Фролова. – К.: АртЕк, 1997. – 208 с.
13. *Маликов Б.* Наказание – основная форма реализации уголовной ответственности / Б. Маликов // Уголовное право. – 2003. – № 3. – С. 39–40.
14. *Музыка А.А.* Учение о наказании: закономерности и перспективы развития / А.А. Музыка, В.Н. Пуйко // История развития уголовного права и ее значение для современности: материалы V Междунар. науч.-практ. конф., состоявшейся на юридическом факультете Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова 26–27 мая 2005 года. – М.: ЛексЭст, 2006. – С. 357–358.
15. *Даньшин И.Н.* Общетеоретические проблемы криминологии: моногр. / И.Н. Даньшин. – Х.: Прапор, 2005. – С. 157.
16. *Маляренко В.Т.* Про покарання за новим Кримінальним кодексом України / В.Т. Маляренко. – К.: Фонд «Правова ініціатива», 2003. – 156 с.
17. *Денисова Т.* Покарання в системі протидії злочинності / Т. Денисова // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1(1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://наука.jur-academy.kharkov.ua/download/visnik_yg/1/24.pdf
18. *Саркисова Э.А.* Уголовно-правовые средства предупреждения преступности / Э.А. Саркисова. – Минск, 1975. – 191 с.

Борис ЛЕОНОВ

ПОКАРАННЯ ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Акцентовано увагу на ролі та значенні покарання у запобіганні злочинності. Розкрито поняття, а також загальну характеристику покарання та його цілей. Стверджується, що покарання є складовою механізму превенції, в системі якого ця інституція виконує загальні та спеціальні функції.

Ключові слова: злочинність; покарання; загальна превенція; спеціальна превенція.

НАКАЗАНИЕ КАК СРЕДСТВО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ПРЕСТУПНОСТИ

Акцентируется внимание на роли и значении наказания в предупреждении преступности. Раскрывается понятие, а также общая характеристика наказания и его целей. Утверждается, что наказание является составляющей механизма превенции, в системе которого эта институция выполняет общие и специальные функции.

Ключевые слова: преступность; наказание; общая превенция; специальная превенция.

Borys LEONOV

PUNISHMENT AS A MEANS OF PREVENTING CRIME

Accent of attention to the role and meaning of punishment in preventing crime. The notion of punishment and general performance and its objectives. It is alleged that punishment is an integral part of the mechanism of prevention, a system which these institutions meet the general and special features.

Keywords: crime; punishment; general prevention; special prevention.

